

DEMOKRATSKA CIVILNOST

(*Civilno društvo i demokratija*, Udruženje za političke nauke Srbije i Crne Gore, Čigoja štampa, Gradjanske inicijative i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2004.)

Za kratko vreme, nakon knjige *Društveni pokreti i promene*, od Vukašina Pvlavica dobijamo novu knjigu *Civilno društvo i demokratija*. To je prva celovita, teorijska, autorska i koherentna knjiga o civilnom društvu kod nas.

Prvi deo knjige bavi se klasičnim i savremenim pojmom civilnog društva, drugi deo odnosom demokratije i civilnog društva, treći pitanjem socijalizma, rata i etničkih konflikata, četvrti, nosi naziv postkomunizam, civilno društvo i demokratske promene i peti, potisnuto civilno društvo i autoritarni poredak.

Tokom duge istorije u političkoj teoriji, civilno, odnosno, građansko društvo (*koinonia politika, societas civilis, societe civile, burgerliche gesellschaft, civil society, societa civile*) i država (*polis, civitas, etat, staat, state, stato*) bili su međusobno isprepleteni i zamenljivi pojmovi. To je sadržano u dihotomij teorijskoj paradigmi, pre svega u anglo-saksonskoj političkoj teoriji od polovine 18. do polovine 19. veka.

Povratak konceptu civilnog društva, iako ima i elemente trenda i modnog talasa, mnogo više je uzrokovan njegovom dugotrajnošću, “epohalnom obuhvatnošću”, normativnim vrednostima i teorijskom adekvatnošću ovog pojma (str.15). Nadovezujući se na Džona Kina, autor ukazuje na postojanje tri nivoa i tri različite namene korišćenja pojma civilnog društva. Prvo, neki autori koriste ovaj pojam u empirijsko-analitičke i deskriptivne svrhe, drugo, kao normativno-mobilizatorski koncept, i treće, ima se u vidu vremenska i etička dimenzija ovog pojma. Koncepti i praktični modeli, kako ističe autor, uspostavili su se na idejama, nadahnućima i iskustvima koja potiču iz tri prilično različita istorijska korena, odnosno, iz tri specifična polja evropske političke kulture: italijanski gradovi-republike, kontinentalno-evropske i anglo-američke tradicije. Ovaj pojam je, smatra se, u dugom vremenskom periodu predstavljao ključnu reč evropske političke misli.

Prateći razvoj ideje o civilnom društvu u kontekstu dihotome paradigme sa državom, autor, oslanjajući se na Kina, navodi pet teorijskih modela odnosa civilnog društva i države. To su: država sigurnosti (Hobs), konstitucionalna država (Lok), minimalna država (Pejn), univerzalna država (Hegel) i liberalno-demokratska država (Mil, Tokvil).

U odnosu na klasični koncept, dvadeseti vek donosi ne samo tri značajne istorijske inovacije kao što su Gramšijevo shvatanje civilnog društva, doprinos teoretičara novih društvenih pokreta i Habermasovo istraživanje nastanka javnog mnjenja, kako smatra Džin Koen, već još tri, kako misli Pavlović. To su: uviđanje značaja kulturne dimenzije civilnog društva, doprinosi teoriji civilnog društva koji su došli iz polja novih demokratija i uticaj globalizacije i regionalnih integracija, poput evropske, na shvatanje civilnog društva.

Autor ukazuje kako civilno društvo ima "vrlo intenzivno značenje usmereno istovremeno i ka polju teorije i ka polju praktičnog društvenog života" (str. 75). U tom smislu, naglašavaju se dve specifične dimenzije; teorijsko-analička i normativno-mobilizatorska, ili kako se navodi: "Civilno društvo je u tom smislu agregatni pojam kojim se označava specifičan skup društvenih komunikacija i socijalnih veza, socijalnih institucija i društvenih vrednosti čiji su glavni akteri: građanin, sa svojim civilnim pravima; građanske (ne-političke i ne-vladine) organizacije, udruženja, društveni pokreti i građanske institucije i sve ono što u modernom društvu obuhvata termin javnost" (str. 75). Kao normativni koncept, posebno dolazi do izražaja u periodu tranzicije iz "više ili manje autoritarnih u manje ili više demokratska društvena i politička uređenja". Civilno društvo se osim osnovne distinkcije (razlike) u odnosu na državu, razlikuje i u odnosu na ne-civilno društvo, "ono se razlikuje od prirodnog stanja, ili stanja apsolutne imperije, ili stanja rata" (str. 73).

Navodeći osnovne preuslove za nastanak i opstanak civilnog društva, autor, pored mira kao opšteg uslova, navodi i privatnu svojinu i vladavinu prava. U odnosu na državu, njegova uloga se ogleda ne samo u snažnom antietatističkom naboju, ograničavanju moći države, već i u "obezbeđivanju zamene (supstitucije) za mnoge funkcije koje su pripadale državi". Ono, dakle, nije samo protivteža već i potpora državi, ali i njen partner. Civilno društvo je bilo i ostalo "arena razmene", pojam pun unutrašnjih

tenzija i protivurečnosti koje rade i opstaju zajedno: “Civilno društvo je okvir u kome se traga za sintezom privatnog i opšteg dobra; oblast zajedništva (*community*) ali i slobodne individue (*individualism*); polje prava, ali i eksploatacije; javne etike i individualnih interesa; individualnih strasti i javne brige” (str. 80). Pozitivni principi na kojima počiva su: autonomija, asocijativnost, kontraktualnost, pluralizam, individualnost i samoinicijativa, solidarnost, samoorganizacija i dobrovoljnost, javnost, humanost i humanitarnost i samopomoć.

U drugom delu knjige razmatra se odnos demokratije i civilnog društva, naglašavajući, pre svega, demokratski potencijal civilnog društva. Prema autoru, reč je o prirodnim saveznicima, a koncept civilnog društva je od svog nastanka imao snažan demokratski naboj. Među mnogobrojnim demokratskim funkcijama civilnog društva, „najznačajnija je svakako ona kojom civilno društvo izgradjujući i podižući nivo demokratske političke kulture i razvijajući, odgovarajuće demokratske vrednosti, stvara pretpostavke za demokratsko funkcionisanje institucija državne vlasti“ (str. 86). Osim toga to su još njegovo antietatističko značenje, autonomnost u odnosu na političku sferu i pluralizam. Kako ističe autor: „Da bi bio stabilan, svaki politilki sistem mora da se pored političkih oslanja i na ne-političke stubove poretka“ (str. 88).

Autor ukazuje kako savremene koncepcije demokratskog društva imaju nekoliko bitnih zajedničkih elemenata. Prvo, on govori o otvorenom društvu čija se otvorenost iskazuje kao mogućnost da se slobodno izraze različiti interesi pojedinaca i društvenih grupa, a socijalna osnova otvorenog društva je pluralizam interesa. Drugo, savremeno društvo je složeno, kompleksno društvo kao posledica dve vrste činilaca. Prva se tiče kvantitativnog teritorijalnog uvećanja države i broja stanovnika, a druga se odnosi na usložnjavanje društvenog života i društvenih funkcija. Moderna društva su kompleksna, naročito u odnosu na predmoderna društva i političke zajednice. Kako ističe autor: „Tako se, recimo danas pretpostavlja da su u odnosu na politiku: ekonomski subjekti (preduzeća) samostalni; sindikati nezavisni; štampa i masmediji slobodni, univerziteti autonomni; kulturna sfera nesputana, crkva od države odvojena; ljudska prava i građanske slobode zagantovane“ (str.117). I treće, savremeno društvo je istovremeno rizično društvo - neizvesnosti visokog rizika.

U neprijatelje civilnog društva ubraja despotizam, rat, zatvoreno društvo, siromaštvo, etnonacionalizam, korupciju, kolektivizam (ideološki i drugi), necivilnost (str.144-147). I u ovoj knjizi dolazi do izražaja autorova aktuelnost u odnosu na najnovije teorijske rasprave kao što je debata o socijalnom ili društvenom kapitalu. Njoj su doprineli Pjer Burdije, Džejms Koleman i naročito Robert Patnam. Socijalni kapital, koji je, kako smatra autor „u najnovijim debatama o civilnom društvu jedan od najfrekventnijih pojmova“ (str.157), operacionalizuje se i meri kategorijama obrazovanja, treninga i iskustva, ili kako ga je Patnam definiše kao trijadu mreža, normi i poverenja (*networks, norms and trust*) (str.166). Ova rasprava je doprinela obnovi tokvilovske tradicije.

Za odnos civilnog društva i demokratije, rezimirajuće zvuči stav: „Civilno društvo je nužan, mada ne i dovoljan uslov za demokratiju. To se pokazuje ne samo u činjenici da civilno društvo može da postoji i bez demokratije, već još više u činjenici da postojanje civilnog društva ne vodi automatski demokratskoj politici“ (str.133)

U trećem delu (Socijalizam, rat i etnički konflikti), autor podseća kako je implozija socijalizma simultano bila praćena eksplozijom nacionalizma. On kritikuje nacionalizam kao, u biti kolektivističku političku formulu, ali i ukazuje na njegovu „nedostižnu prednost na izborima“ (str.184). Po autoru je indikativno da se rasprave o odnosu civilnog društva i države rasplamsavaju uvek kada dođe do ozbiljnih kriza države. On nas podseća i na neke svoje ranije nastupe, kao što je prilog okruglom stolu „Srbi i Hrvati“, održanom 1992. u Zagrebu (taj tekst je odštampan u zborniku o ulozi intelektualaca koji je priredio Jovica Trkulja u okviru Kikindskih dijaloga). Pavlović kaže: „Svestan sam da se na Balkanu sopstveno oduvek prvenstveno određivalo prema tuđem, a da se tuđe olako proglašavalo pogrešnim“ (str.204). Rat i raspad jedne zemlje koje više nema ostavili su za sobom pustoš i dalekosežne negativne posledice, što navodi autora da se priseti reči Zorana Đinđića: “Način na koji neka politička zajednica raspolaže svojom prošlošću određuje formu njenog identiteta“ (str.219).

U četvrtom delu (Postkomunizam, civilno društvo i demokratske promene), autor naglašava kako se postkomunistička društva nalaze u faktičkom stanju u kome su i (nova) država i civilno društvo još uvek slabi i nerazvijeni, :“Ta društva kao da se nalaze u situaciji kada je teško reći šta nam je preče i potrebnije: da li moderno organizovana

država ili razvijeno civilno društvo“ (str.232). Po njemu, bez rekonstitucije i uspostavljanja relativno razvijenog civilnog društva bitno su umanjene mogućnosti demokratskog funkcionisanja vlasti. Ovo naročito važi za društva u tranziciji, „društva koja će još zadugo ostati u političkom pogledu trusna područja“ (str.228). U jednom broju ovih zemalja, smatra autor, koncept civilnog društva je odigrao vrlo važnu, ne samo društvenu nego i političku ulogu u procesu priprema za radikalne društvene promene, kao što su primeri Poljske, Mađarske, Češke i Slovenije. Međutim, podseća autor, postoje jasni pokazatelji da je u periodu nakon preuzimanja političke vlasti interes za civilnim društvom drastično opao u ovim zemljama.

Slabost civilnog društva i nezrelo političko polje, ističe autor, ima više negativnih konsekvenci po državu u postkomunističkim društvima. Prvo, nerazvijeno civilno društvo je slaba osnova za stvaranje sposobnih i kompetentnih političkih elita u ovim društvima koja se suočavaju sa krizom rukovođenja. Drugo, u nedostatku civilnog društva kao pozitivnog i kritičkog karaktera državnoj vlasti, dolazi do centralizacije državnog aparata i etatizacije društva. I treće, država, potiskujući i nerazvijajući civilno društvo dugoročno radi protiv sebe, jer „temelji svakoj vlasti su utoliko stabilniji i trajniji ukoliko je njihova socijalna osnova šira, odnosno, ukoliko se država pored političkih, oslanja i na nepolitičke stubove poretka“ (str.264). Konačno, demokratska legitimacija novih poredaka ne ogleda se samo u načinu njihovog izbora, već i u načinu vladanja. Put od totalitarizma do demokratije je mnogo teži i duži, nego obrnut put od demokratije u totalitarizam (Pjotr Stompka).

Prema autoru, da bi se ušlo u demokratsko društvo, potrebno je prvo da postoji jasna ideja i strategija, odnosno, demokratski projekat glavnih političkih aktera i drugo, da postoji većinska ili bar značajna masovna podrška građana. On ne ostaje samo na dijagnozi već nudi veoma plodnu, uverljivu i primenljivu teoriju sa snažnim autorskim pečatom, kada govori o uslovima i strategijama demokratskih promena (četvrti deo, jedanaesta glava).

Kada je reč o uslovima, autor ističe da kvalitet i brzina demokratskih promena zavise od mnogo činilaca. Po prvom uslovu, „karakter prethodnog režima bitno utiče na kvalitet i domete demokratskih promena“ , tzv. Tokvilovski uslov (str.272). Drugi uslov, „kvalitet demokratskih promena u značajnoj meri zavisi od načina na koji je izvršen

demokratski preokret mirno ili nasilno“, Bičamova teza (str.273). Treći uslov, „šanse za uspešne demokratske promene i razvoj su utoliko veće ukoliko je ekonomija društva u boljem stanju“, Šumpeter-Lipsetov uslov (str.274). Četvrti uslov, „kvalitet demokratskih promena zavisi od kvaliteta političke klase koja je vodi, kao i od primenjene političke formule“, Moskina politička formula (str.275). Peti uslov, „u periodima etnifikacije politike visokog intenziteta uslovi za demokratske promene su izrazito nepovoljni; i obrnuto – šanse za demokratske promene su povoljnije u uslovima niskog nivoa etnifikacije politike“, Ofeov princip de-etnifikacije politike“ (str.276). U obrazloženju između ostalog piše:“Zapadna kapitalistička demokratska društva su imala mnogo prirodniji tok razvitka. Mada su to međusobno povezani procesi, ipak su ta društva najpre formirala nacionalne države, zatim uspostavila ustavne oblike vladavine, pa tek onda razvijale demokratiju“ (str.276). Šesti uslov, „civilno društvo u političkoj demokratiji uspostavlja neophodna ograničenja državne akcije“ (str.277), Kinova sintagma o civilnom društvu. Pored ovih unutrašnjih, autor navodi i jedan važan „spoljni“ uslov, međunarodno okruženje - „mogućnosti demokratskih promena i njihov uspeh u značajnoj meri može da zavisi od međusobnih odnosa određene države i međunarodnog okruženja“ (str.278).

Kada je reč o strategijama, one mogu biti reaktivne i proaktivne. Reaktivne strategije su iznuđene, pasivne i defanzivne. To su strategije iščekivanja, naknadnog prilagođavanja, kratkoročne, po pravilu površne i nedovoljno promišljene, tako da gotovo da strategije u pravom smislu i nema. Proaktivne strategije su „anticipirani odgovori koji maksimalno nastoje da učestvuju u kreiranju budućih situacija“. One su dugoročne, ofanzivne i sveobuhvatne. U tom duhu autor nudi svoju već od ranije poznatu formulu i analogiju političke i civilne strategije (str.283-303).

U osobitu vrednost knjige spadaju delovi u kojima autor naglašava značaj i povezanost ekonomskih odnosa, kako sa civilnim društvom, tako i sa demokratijom. Ovo pogotovu što su to do sada obično bila zapostavljena pitanja u našoj društvenoj teoriji. Među dimenzijama ekonomskog života koje ulaze u civilno društvo, autor naglašava karakter svojinskih odnosa. U tom smislu, privatna svojina je prirodna osnova civilnog društva. Drugo, naglašava se uloga tržišta, ne samo da „tamo gde ne postoje tržišta civilna društva ne mogu da prežive“ (Kin), već i „tamo gde nema civilnog društva, ne

moгу postojati ni tržišta“, smatra autor. On nas podseća na jedan od kamena temeljaca liberalne teorije još od Adama Smita, po kome u tržišnom društvu, individua koja se upravlja prema vlastitim interesima, najbolje promoviše i postiže i interese društva. Ovde možemo uočiti bliskost i povezanost civilnog društva sa liberalnom tradicijom, što se ogleda u akcentu na individualnom građaninu, važnosti zaštite privatne svojine, na kontroli, odnosno kontrabalansu u odnosu na državu. Reč je o kontroli, ograničavanju i suprostavljanju svakoj arbitrarnosti, halapljivosti i grabežljivosti države. („*predatory state*“). U trećoj ekonomskoj dimenziji povezanoj sa civilnim društvom koja se tiče uloge sindikata, industrijskih odnosa i industrijske demokratije, autor se oslanja na socijaldemokratsku tradiciju i nasleđe države blagostanja. On ukazuje kako je marginalizacija sindikata jedna od posledica tranzicije usled procesa privatizacije.

Razmatrajući korelativnu vezu između ekonomskog razvoja i demokratije i obrnuto, autor je svestan da tu nema jasnih i jednoznačnih odgovora ni u teoriji ni u praksi. Postoje primeri društava koja nisu bila demokratska a imala su visoke stope ekonomskog rasta („azijski tigrovi“), ali i ekonomsko bogatstvo samo po sebi još ne znači i garanciju demokratije (primer Saudijske Arabije). Ipak, autor zaključuje kako se danas široko prihvata mišljenje da je demokratija povoljan (ili povoljniji) okvir za razvoj slobodne tržišne privrede i ekonomski razvoj u celini, kao i obrnuto, da je ekonomski razvoj dobra osnova za demokratiju. Demokratija ohrabruje investiranje, garantujući privatnu svojinu i štiteći ljudska prava, dozvoljava slobodan protok ideja, ljudi, dobara i kapitala, ali i primorava vlade na odgovorno ponašanje (potrošnju).

U poslednjem, petom delu knjige (Potisnuto civilno društvo i autoritarni poredak), Vukašin Pavlović sumira rezultate istraživačkog projekta čiji je on bio pokretač i koordinator, a čiji je rezultat knjiga *Potisnuto civilno društvo (1996)*. U interpretaciji rezultata istraživanja do kojih su došli učesnici na projektu, rešpektuje se autorstvo nad idejama ali istovremeno dolazi do izražaja i snažan autorski pečat pisca ove knjige. Sa ove vremenske distance, nakon desetak godina, možemo slobodno reći da je knjiga *Potisnuto civilno društvo* potvrdila i ohrabrila sve mogućnosti društvene teorije i normativno i aplikativno. Ona je, to se bez preterivanja može reći, teorijski i normativno utrla put i utemeljila političke promene u Srbiji od druge polovine 90-ih zaključno sa 2000.-om. To se jasno može videti čitajući prospektivne delove pomenute knjige i

uvidom u ono šta se dešavalo u tom periodu. Verovatno nije slučajno da je S. Milošević uveliko radio na obračunu sa civilnim sektorom (zakoni o medijima i o univerzitetu 1998, a pripremljen je bio i Zakon o NVO), ali je u toj borbi ostao zatečen. Civilni sektor mu je značajnim delom i došao funkcije. Ova knjiga je bila nezaobilazno štivo za nevladine organizacije, predstavnike nezavisnih medija, autonomne grupe i pojedince širom Srbije. Projekat-knjiga *Potisnuto civilno društvo* ne spada u naknadnu pamet, kako obično biva, već blagovremenu misao zabrinutih mislećih ljudi za sudbinu društva u kojem deluju. Njenu anticipacijsku sadržinu je potvrdilo i vrednovalo vreme koje je ostalo iza nas.

Autor ove knjige nije propustio ni da se kritički osvrne na to šta se sa civilnim sektorom kod nas desilo i dešava danas. Nevladine organizacije pokazuju visoku fragmentiranost i nesposobnost da se povezuju i udružuju svoju socijalnu energiju, čime sebe guraju na marginu. Tome doprinosi i njihova slaba materijalna osnova i zavisnost od finansijske pomoći, pre svega, iz ne-domaćih izvora. Osim toga, jedan deo civilnog sektora je nakon političkih promena ušao u strukture vlasti. Takođe, došlo je do smanjenja interesovanja misleći da je nakon promena stvar gotova, čak je došlo i do oponašanja civilnih od strane necivilnih grupa, što je započeto još u starom režimu. Političke partije su nakon 2000. jednostrano napustile svoje saborce iz civilnog sektora koji su igrali značajnu ulogu u njihovom dolasku na vlast.

Autor ove knjige ima razloga za trostruko zadovoljstvo i satisfakciju. Prvo, idući „putem kojim se ređe ide“, to praktično znači „protiv struje“ (do disciplinske komisije i napisane suspenzije na matičnom Fakultetu političkih nauka), doživeo je potvrdu koliko je dalekosežno bio u pravu. A u Srbiji, na žalost, biti u pravu pre vremena - znači ne biti u pravu. Svestan toga, on je kao slobodnomisleći poslenik društvene teorije i civilno - društveno uvek angažovan, tragao za odgovorima na pitanja koja još uvek nisu ni bila postavljena. Drugo, uvodeći, uz još mali broj kolega, jedan „novi-stari“ koncept u naše akademsko polje, doprineo je etabliranju ovog značajnog teorijskog kompleksa za koji je naša društvena nauka bila uskraćena. I treće, pomalo lično, on je imao i ima retku sreću da je sa značajnim brojem autora i teoretičara koje, između ostalog, navodi i u ovoj knjizi, uspeo da bude ne samo kolega, već i dugogodišnji prijatelj, od jednog Džona Kina, do Zorana Đinđića.

Knjiga *Civilno društvo i demokratija* je dobrodošla svakom segmentu i nivou civilnog (građanskog) društva, od individualnog građanina, građanskih asocijacija, kao i čitavoj javnosti, ali i onim ne-civilnim delovima društva na putu do demokratske civilnosti.

„Civilno društvo i demokratija“, Vukašin Pavlović, časopis *Kultura polisa*, br 2/3, 2005